

Орест Костів

Студент 2 року навчання магістерської програми «Історія»
Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
Національний музей історії України, науковий співробітник
o.kostiv@ukma.edu.ua

ДОСЛІДИТИ РАДІО: ДЖЕРЕЛА, ІНСТРУМЕНТАРІЙ ТА НЕОБХІДНІ КОМПЕТЕНЦІЇ ІСТОРИКА

Дослідження медіа, як галузь історіографії та один із засобів вивчення найрізноманітніших тем минулого, є одним із класичних напрямків історичної науки. Періодичні видання, як об'єкти дослідження та як джерела, є усталеною частиною «джентльменського набору» історика. Зовсім інакше виглядають дослідницькі відносини істориків з іншими мас-медіа, серед яких — радіо. Дослідження радіомовлення є вкрай малопопулярним напрямком серед істориків, особливо в Україні. Загалом, можна простежити тенденцію: що в загальносвітовому, що в українському випадку дослідженню історії радіо значно більше приділяють увагу медійники, радіоентузіасти та інженери, аніж історики¹. На мою думку,

¹ Водночас за кордоном протягом останніх 15 років цікавість істориків до радіомовлення зростає, що пов'язано із все більшим інтересом до культурної історії, наприклад: Alexander Badenoch et al., eds, *Airy Curtains in the European Ether*, 1st edn, vol. 15, *Historische Dimensionen Europäischer Integration* (Nomos, 2013); Stephen Lovell, *Russia in the Microphone Age: A History of Soviet Radio, 1919–1970* (Oxford University Press, 2015); Rūta Kupetytė, “Propagandinio Lietuvos SSR radijo diskurso išeivijai dekodavimas

цю ситуацію можна пояснити декількома чинниками: певна методологічна багатогранність та неординарність напряму, специфіка джерел та потреба додаткової технічної обізнаності для розвідок в цій галузі. Цей текст присвячено саме висвітленню можливих дослідницьких траєкторій, джерельної бази та необхідних компетенцій для здійснення якісного дослідження в сфері історії радіомовлення.

Історія радіомовлення безумовно не може функціонувати як галузь «сама-в-собі». Класично радіомовлення в історіографії розглядалось хіба що як частина «великої політичної історії» — радіо як пропагандистський інструмент політичної та ідеологічної індоктринації. Відносно зростання зацікавленості до історії радіо упродовж останніх двох десятиліть пов'язане із загальним поворотом сучасної історичної науки до культурної історії. Ця зміна пропонує і відповідні можливі дослідницькі фокуси: функціонування радіо як «двостороннього» медіа, яке, з одного боку, має своєю ціллю комунікувати аудиторії свій порядок денний, а з іншого — адаптується під запити слухачів; контент ра-

JAV lietuvių spaudoje» (PhD diss., Vilnius University, 2024); Raffaella Perin, *The Popes on Air: The History of Vatican Radio from Its Origins to World War II* (Fordham University Press, 2024). Водночас корпус досліджень радіомовлення сучасних українських істориків вкрай малочисельний та обмежується кількома спорадичними статтями. Мені не вдалось віднайти жодного українського історика, чиїм основним науковим інтересом (чи хоча б одним із головних) виступала саме історія радіомовлення. Натомість доволі активними в дослідженнях історії радіо є медійники, які фактично виконують роль істориків-аматорів — це академічні та науково-популярні тексти Івана Маценка, Івана Ципердюка, Ольги Журавльової, Людмили Павленко, Дарини Коломієць, Майї Нагорняк, Василя Лизанчука, Ніни Даценко, Вадима Міського, Тамари Гусейнової, Олега Криштопи та ін.

діопередач як відображення/співтворець культурного простору; практики слухання радіо та комунікативні стратегії мовників; гобі прослуховування короткохвильових передач («SWLing») та дальнього прийому радіостанцій («DXing») тощо. Перспективними є напрямки, які лежать на перетині культурної історії та мікроісторії, такі як: дослідження організації виробництва радіопрограм, радіоредакцій чи колективів мовників тощо.

Доволі перспективним дослідницьким напрямком залишається і технічний бік радіомовлення. Ні медійники, ні історики здебільшого не приділяють належної уваги саме технічному аспекту радіо, надаючи перевагу характеристикі мовлення та наповненню радіопрограм. Натомість, доволі обширно технічну сторону радіо описують автори із радіоаматорським чи інженерним бекграундом². Безперечно, ця «матеріальна частина» радіомовлення є вкрай важливим контекстуальним доповненням до розуміння радіомовлення, його функціонування та прослуховування.

Говорячи про технічний аспект радіомовлення, неможливо оминати увагою питання технічних компетенцій дослідника. Володіння технічними аспектами радіомовлення є ключовим для належного дослідження радіо, оскільки саме вони визначають як організацію радіомовлення, так і характеристики аудиторії. Серед таких нюансів, які необхідні профільному історикові радіомовлення для якісного усебічного розуміння контексту, на мою думку, варто наголосити на наступних:

² Наприклад: James Wood, *History of International Broadcasting, Volume 2* (The Institution of Engineering and Technology, 2000); James Wood, *History of International Broadcasting, Volume 1* (The Institution of Engineering and Technology, 1994); Jerome S. Berg, *Broadcasting on the Short Waves, 1945 to Today* (McFarland & Co, 2008).

- володіння історичним контекстом та історією розвитку технічних засобів радіомовлення;
- обізнаність у різновидах радіомовлення на різних діапазонах та платформах (довгі, середні, короткі, ультракороткі хвилі, супутникове мовлення, інтернет-мовлення);
- розуміння особливостей поширення сигналу та прийому радіопередач у різних діапазонах, залежно від потужності передавача, типу передавальної та приймальної антени, відстані, часу доби, характеристик приймача тощо;
- знання технологій модуляції та передачі сигналу, їхньої специфіки (від класичної амплітудної модуляції (AM) до сучасної частотної (FM), сучасних цифрових форматів DAB/DAB+ та експериментальної технології DRM);
- розуміння принципів ретрансляції сигналу;
- знання системи правового врегулювання радіомовлення на державному та міжнародному рівнях.

Стосовно технічних аспектів радіомовлення, то, на мою думку, нерозуміння засад функціонування радіо є однією із причин ігнорування «матчастини» у дослідженнях історії радіомовлення більшістю авторів. З іншого боку, коли питання стосується технічної сторони радіо, то інтервенції необізнаного автора можуть містити грубі помилки³. Куди більш значущою видається

³ До прикладу, в одній із праць можна помітити плутанину між радіоприймачем та радіопередавачем. Ця трагічна помилка була виявлена у статті Юрія Каганова (курсив мій): «Що стосується кількісної аудиторії західного радіо, то можемо оперувати такими даними. Повернення вилученої після війни апаратури власникам, а головне — завезення *радіоприймачів* з-за кордону як трофеїв, призвели до того, що, за оцінками ЦК КПРС, уже на 1950 р. кіль-

джерельна проблема, яка, припускаю, може віднадувати від досліджень історії радіомовлення взагалі. На відміну від своєї «колеги» по медіа — періодики — радіо не залишає за собою масових «джерельних слідів», адже записи радіопередач не збираються та не зберігаються бібліотеками абощо.

Джерелами до історії радіомовлення можуть виступати записи радіопрограм, проте, на жаль, як у світовій, так і в українській практиці аудіоматеріали або зберігались лише тимчасово, або ж не створювались взагалі (наприклад, у випадку мовлення в прямому ефірі). За деякими винятками, історик матиме справу не із записами радіопрограм, а із сценаріями радіопередач, які почасти зберігались як закордонними, так і українськими архівами. Наприклад, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України містить фонд 4915 (Державний комітет телебачення та радіомовлення України), у якому є тисячі справ зі сценаріями програм Українського радіо пізньорадянського часу. Окрім сценаріїв, в архівах може зберігатись внутрішня документація мовника, вказівки та листування із вищими ін-

кість *апаратів, які дозволяли слухати іноземні радіопередачі, збільшилась в СРСР до 500 тис. Зрозуміло, що кожен приймач — це можливість слухати західне радіо одразу кільком слухачам. У липні 1960 р. відділ пропаганди ЦК КПРС називав цифру у 20 млн радіоприймачів, здатних приймати зарубіжні радіостанції. Цей факт спричинив юридичну заборону використання короткохвильових *передатчиків*. Протягом 1960 р. Президія Верховних Рад усіх союзних республік ухвалили Укази 'Про відповідальність за незаконне виготовлення та використання *радіопередавальних пристроїв*.' У: Юрій Каганов, "‘Ворожі голоси’: ідеологічне протистояння на радіохвилях у радянській Україні (друга половина ХХ ст.)," *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, вип. XXXV (2013): 199–200.*

станціями, звіти про ситуацію в колективі, планування мовлення та звітність, інформація про технічну організацію мовлення (передавачі, чутність, стан апаратури і т.д.), статистична інформація про аудиторію мовника тощо. У випадку Українського радіо, наприклад, окрім щойно згаданого фонду, можна назвати також фонд 287 Центрального державного архіву громадських організацій та україніки (Партійний комітет Державного комітету Ради Міністрів УРСР по телебаченню та радіомовленню). Окремі джерела з історії радіомовлення можуть знаходитись і серед інших, неспеціалізованих, фондів⁴.

Важливими джерелами може виступати спеціалізована журналістська, радіолюбительська чи технічна література, а також масова періодика, адже багато газет та журналів містять на своїх шпальтах розклади мовлення радіостанцій. У нагоді можуть бути також джерела особового походження, такі як: спогади, мемуари, інтерв'ю співробітників радіо, державних органів, професійних організацій тощо, зокрема і усноісторичні матеріали.

Окремо варто зупинитись на таких неочевидних джерелах, як інтернет-ресурси радіолюбителів та їхні свідчення на форумах. Вони можуть стати в нагоді для дослідження радіомовлення в останні роки, почасти несучи унікальну інформацію. Наприклад, станом на весну 2025 року єдиними доступними джерелами, які свідчать про глушіння радіомовних станцій за допо-

⁴ Серед таких можна згадати, наприклад, опублікований автором документ із ф. 1 ЦДАГОУ: Орест Костів, “Міністерство зв’язку Української РСР про глушіння закордонних радіостанцій в республіці, 1982,” *REESOURCES. Переосмислюючи Східну Європу*, дата звернення 28 січня 2025, <https://edu.lvivcenter.org/documents/the-ministry-of-communications-of-the-ussr-on-jamming-foreign-radio-stations-in-the-republic-1982/>.

могою генерації шуму на відповідних частотах обома сторонами російсько-української війни, є саме ресурси радіоаматорів. За допомогою одного з таких вдалось відстежити динаміку глушіння радіостанцій від січня до квітня 2025 року — від 24 частот разом на 12 локаціях вздовж фронту та українсько-білоруського кордону до 38 частот загалом на 17 локаціях поблизу фронту, українсько-білоруського кордону та кордону із Молдовою у районі т. з. «ПМР»⁵. Інформації про організацію такого типу глушіння немає ні в публікаціях інтернет-видань, ні в офіційних заявах та документах української влади. Таким чином, радіоаматорська спільнота надає історично важливу джерельну інформацію навіть в умовах «туману війни».

Bibliographic References

- Badenoch, Alexander, Andreas Fickers, and Christian Henrich-Franke, eds. *Airy Curtains in the European Ether*. 1st edn. Vol. 15. *Historische Dimensionen Europäischer Integration*. Nomos, 2013.
- Berg, Jerome S. *Broadcasting on the Short Waves, 1945 to Today*. McFarland & Co, 2008.
- Fmscan.org. “Jamming Signal (Ukraine) FM Transmitter Map.” Accessed April 6, 2025. <https://fmscan.org/net.php?itu=UKR&pxf=jamming+signal>.
- Kahanov, Yurii. “Vorozhi holosy: ideolohichne protystoiannia na radiokhvyliakh u radianskii Ukraini (druha polovyna XX st.)” *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, vyp. XXXV (2013): 193–201.

⁵ “Jamming Signal (Ukraine) FM Transmitter Map,” *Fmscan.org*, accessed April 6, 2025, <https://fmscan.org/net.php?itu=UKR&pxf=jamming+signal>.

- Kostiv, Orest. “Ministerstvo zviazku Ukrainskoi RSR pro hlushinnia zakordonnykh radiostantsii v respublitsi, 1982.” *REESOURCES. Pereosmysliuiuchy Skhidnu Yevropu*. Accessed 28 January 2025. <https://edu.lvivcenter.org/documents/the-ministry-of-communications-of-the-ussr-on-jamming-foreign-radio-stations-in-the-republic-1982/>.
- Kupetytė, Rūta. “Propagandinio Lietuvos SSR radijo diskurso išeivijai dekodavimas JAV lietuvių spaudoje”. PhD diss., Vilnius University, 2024.
- Lovell, Stephen. *Russia in the Microphone Age: A History of Soviet Radio, 1919–1970*. Oxford University Press, 2015.
- Perin, Raffaella. *The Popes on Air: The History of Vatican Radio from Its Origins to World War II*. Fordham University Press, 2024.
- Wood, James. *History of International Broadcasting, Volume 1*. The Institution of Engineering and Technology, 1994.
- Wood, James. *History of International Broadcasting, Volume 2*. The Institution of Engineering and Technology, 2000.

O. Kostiv

RESEARCHING RADIO: SOURCES, METHODS,
AND NECESSARY COMPETENCIES
OF A HISTORIAN